
Načini ruskega govora

Jurij Rojs

Valerij Mikajlovič Mokienko, *Obrazy ruskoj reči: istoriko-ètimologièskie očerki frazeologii*, Moskva: Flinta – Nauka, 2007, 461 str.

Valerij Mihajlovič Mokijenko v obravnavani knjigi predstavlja zgodovinsko-etimološke skice stalnih besednih zvez, ki se zrcalijo v ruski frazeologiji. Znanstveno natančno navaja elemente duhovne in materialne kulture na jezikovni, folklorni, etnografski in zgodovinski ravni. V knjigi niza stalne besedne zveze, ki izražajo ruski narodni nazor, družbeno ureditev, ideologijo dobe, kulturne dogodke idr.

***Образы русской речи (Images of Russian Speech)*, by Valerii Mikhailovich Mokienko**

In this book, Valerii Mikhailovich Mokienko presents historical and etymological outlines of phrasemes reflected in Russian phraseology. With scholarly precision, he cites elements of nonmaterial and material culture in linguistics, folklore, ethnography, and history. The book presents phrasemes that reflect the Russian national perspective, social order, ideology of the period, cultural events, and other phenomena.

Knjiga profesorja Valerija Mihajloviča Mokijenka je tretji del frazeološke trilogije (prva dva dela sta *V glub' pogovorki*, Moskva, 1957, 2. izd. Kijev, 1989, in *Slavjanskaja frazeologija*, Moskva, 1980, 2. izd. 1989), ki naj bi pokazal, kako se v ruski frazeologiji pri ubesedovanju resničnosti (tu gre zlasti za elemente materialne in duhovne kulture) zrcali zgodovinska retrospektiva.

Že v antiki so si jezikoslovci prizadevali rekonstruirati »resnično« predstavo o besedi, skušali so najti »izvirno« podobo predmeta ali pojava. Zgodovina in etimologija stalnih besednih zvez (SBZ) sta bili perspektivnejši, kajti združevanje besed predstavlja samo po sebi pripoved, bolj ali manj »izkristalizirani prenos«.

Ravno zato si številni ruski raziskovalci folklore, etnografi, zgodovinarji in jezikoslovci že več kot dvesto let prizadevajo najti izvor tega ali drugega pregovora ali reka. Za paremijami stoji ruska preteklost in kultura. Sprva so bile SBZ zapisane v prestolnih ali gubernijskih časnikih, sledili so paremiološki zborniki z zgodovinsko-etimološkimi razlagami in nazadnje knjige, posvečene SBZ in krilaticam. Omenimo naj samo I. M. Snegirjova, ki je v letih 1831–1834 v Moskvi izdal štiri knjige z naslovom *Rusi v svojih pregovorih in rekih*.

Proučevanje jezikovnih pojavov ne more ostati le v okviru slovnice. Nastala je nova smer rusistike, ki se imenuje *jezikovno deželoznanstvo*. Na tem področju imata velike zasluge E. M. Vereščagin in V. M. Kostomarov. Frazemi izražajo narodov nazor, družbeno ureditev, ideologijo dobe, kulturne dogodke ipd.

V. M. Mokijenko prikazuje v obravnavani knjigi frazeološko gradivo tako, da se opira na strukturno-semantično modeliranje. Kritično obravnava zgodovinsko-etimološke verzije. Prikazuje številne različice v ruskem jeziku in narečjih ter v drugih slovanskih in neslovanskih jezikih. Frazeološke enote (FE) mu pomenijo besedne zveze (BZ), ki so stalne, vzpostavljive v že izdelani obliki, ekspresivne in izražajo celosten pomen. Ne uvršča pa v frazeologijo paremij, ustaljenih večbesednih terminov, nomenklatur in citatov, čeprav so ti vir za SBZ. Vsak frazem ima svojo zgodovino in izrazni namen. Velik del zgodovine je naroden, veliko pa je tudi frazeoloških enot iz drugih jezikov in kultur. Frazem je torej pri medsebojnih kulturnih vplivih »nacionalna valuta«. Največji del obravnavane knjige je posvečen razmišljanju o narodovih posebnostih ruskih idiomatskih BZ. Tu gre za simbole ruske biti, za zgodovinska dejstva, za iveri starih narodnih verovanj, obredov, pesmi, pravljič, zagovorov ... Pogosto so SBZ dobesedno neprevedljive v druge tuje jezike. Razmišljanje o teh narodovih značilnostih je po V. M. Mokijenkju »domoljubna naloga«.

K besedi ali SBZ pristopa na dva nasprotna načina: od jezika k izrazni resničnosti in od resničnosti do njenega izraza v jeziku. Veliko SBZ je arhaičnih zaradi jezikovnega razvoja (*vo vsju ivanovskuju, kišmja kišet' idr.*). V več poglavjih prikazuje, kako se odražajo mitološki pojmi in jezikovni prenosil ruske folklorne v jeziku.

Prvo poglavje se začneja z naslovom Osvojeno je tuje, odtujeno je svoje. Posveča se vprašanju, kaj je nacionalno in mednarodno v frazeologiji. Ustaljene besedne zveze navaja po abecednem redu, kar je čisto formalno, potem podaja smiselno prenesen pomen, npr. lat. *ab ovo* 'iz jajca'. Po avtorju je to delček bolj polnega pregovora *ab ovo usque ad mala* 'od začetka do konca'. Pregovor izraža rimski običaj, ko so pri kosilu začeli s kuhanimi jajci, končali pa s sadjem. Ko je to BZ zapisal Horacij v delu *Ars poetica*, je postala krilatica s poetično-mitološko razlago. Frazem *ab ovo* je zapisal A. S. Puškin: »Начнем *ab ovo*: Мой Езерский ...« (Rodovnik mojega junaka). BZ je postala mednarodna v ruskem knjižnem jeziku, hkrati pa je postala rusko nacionalna. Zapisali so jo npr. N. S. Leskov (Otroška leta), V. I. Lenin, I. S. Turgenjev idr. Poudarjena je »mitološka polovica« latinizma, kajti v ruski krilatici je zveza *ab ovo* na drugem mestu, ne na začetku. V ruščini ustrezata besedni zvezi dva sinonima: *начинать с яиц Леды* ali *от яиц Леды* 'začeti od začetka', kjer je izražena Horacijeva poetičnost. V ruščini se je ustalila množinska oblika, v latinščini je edninska. Ta SBZ ima v ruskem jeziku tri sinonime: *начинать с азов*, *начинать с азбуки* in *начинать от печки*. Takoj je treba povedati, da ne gre za absolutne sinonime, kajti sami po sebi se ločijo glede na semantiko in odnos do drugih predmetov ali pojavov. Prva dva frazema izražata začetek, tretji pa širšo dejavnost. Besedi *азы* in *азбука* sta zapisani v slovanskem knjižnem jeziku, ki sta ga v 9. stoletju utemeljila brata Ciril in Metod. Ruski jezik se dobesedno križa z makedonščino in bolgarščino, kjer se je uveljavila BZ *започвам от азбуки* 'začeti z azbuko', kar potrjuje, da so naši predniki spoštovali *азбуку* in *азе*.

Specifično ruska je FE *танцевать от печки*. Tu nastane vprašanje, zakaj je ravno *plesati od pečke*. Na to vprašanje daje odgovor V. V. Vinogradov, ki je leta 1940 napisal o tem frazemu obsežen esej, v katerem pojasnjuje, da je to *krilatica*, a še zdaleč ni tako stara kot njen latinski sinonim. Loči ju dva tisoč let. V ruski knjižni jezik je prišla iz romana Dober človek (V. A. Slepcev). Junak romana Terebenjev se spominja svoje mladosti, ko so ga še kot dečka učili plesati. Predstavlja si, da stoji v dvorani pri pečici in v mislih izbira korake za ples. Začel je plesati. Nenadoma nastane škandal: ena noga se je upognila in se zadela v drugo. Serjoža ni več plesal po taktu in se je zaustavil. Oglasil se je oče, ga pokaral in spregovoril, naj gre spet k pečki. Tako je rekel tudi plesni učitelj. Zmedeni Serjoža je je odšel k pečki, da bi spet začel znova plesati. Zaslišal je: en, dva, tri ... – Ko je V. V. Vinogradov komentiral ta položaj, ni podal le slike plesa *танцевать от печки*, z neverjetno jasnostjo je označil tiste notranje oblike, tiste motive, ki so privedli k metaforičnemu preoblikovanju smisla, posplošitvi frazema *танцевать от печки*. Kot kaže, V. A. Slepcev ni avtor ruske SBZ, tako kot je Horacij latinske. Primer, ki ga podaja Mokijenko, je bil v preteklem stoletju v ruskih plemiških družinah, doma pa je tudi na podeželju. Opisuje ga tudi A. P. Čehov (Moje življenje). V Kostromski guberniji je slišati: »Я от печки иду, половички чту (т.е. считаю).« V začetku 20. st. je bila zapisana različica *танцевать не от печки* 'delati kaj s težavo, to, kar je težko' (str. 15; Agorin, Sredi Sobratov, *Novosti* 15. novembra 1900). Da je ravno pečka postala točka za računanje pri plesu, je čisto razumljivo: od nje so začeli plesati zato, ker je bila ali v kotu ali nedaleč od vhodnih vrat. Tako je bil plesalcem na razpolago ves prostor v sobi. Pozneje se je ta stilna zaznamovanost izgubila. Ni naključje, da je bil navedeni odlomek iz *Novosti* zapisan v narekovajih.

Profesor Mokijenko trdi, da so v jezikovnem deželoznanstvu le tri jezikovne enote: beseda, frazem in aforizem. Ti imajo sposobnost nakopičiti ubeseditvene informacije, kajti ravno v njihovi semantiki se izoblikuje področje, imenovano fon (Mokijenko, str. 25). A kolikor nekateri raziskovalci imajo aforistiko kot frazeološki element v širšem smislu besede, je delež njene prisotnosti pri oblikovanju »fonovih elementov« neverjetno velik.

V ruskem jeziku je precej frazeoloških internacionalizmov, kot npr. *взять быка за рога, птичье молоко, заморить червячка* idr. Viri, iz katerih prihajajo frazemi, so antična zgodovina, književnost, mitologija, Biblija, znanstveno-tehnično in kulturno področje in seveda medsebojni jezikovni stiki, ki so v zadnjem času precej intenzivni.

Navedimo primer tipa *ни рыба ни мясо* (angl. *neither fish nor flesh*, nem. *nicht Fisch nicht Fleisch*, fr. *ni cair ni poisson*, ital. *ne carne ne pesce*, špan. *ni carne ni pescado*).

Specifika razvoja frazeologije je sklenjena tako, da se v primerjavi z drugimi lingvističnimi disciplinami ni začela s primerjalno-zgodovinskih raziskav, marveč s stilnih, strukturno-semantičnih ali soodnosnih opazovanj (pogosteje na ravni teorije prevoda). Zgodovinsko-etimološki vidik je do danes ostal Ahilova peta v teoriji in praksi frazeologije.

V številnih znanstvenih raziskavah in popularnih knjigah o leksiki in frazeologiji ter v učbenikih za Ruse in tujce najdemo razlago idiomov, ki ne ustrezajo jezikovnim dognanjem. Še več, takšne »jezikovne razjasnitve« prehajajo iz knjige v knjigo in celo v zbornike »krilatih BZ«. Precej BZ je neposredno povezanih z zgodovinskimi dogodki ali resničnostjo. Kot primer navedimo le *вольный казак*: BZ pomeni ne le spomin na tlačane, ki so zbežali izpod carjeve oblasti na južne meje Rusije, kjer so bili ne le prostovoljna obmejna straža, ki si je s tem kupila svobodo, ampak neodvisni ljudje (turška beseda *казак* pomeni 'svoboden človek'). – *Казанская сирота* spominja na Ivana Groznega, ki je leta 1552 osvojil prestolnico Kazanskega hanstva. Tatarski knezi (murzi) so stopali v pravoslavno vero, da bi jim bila nova oblast naklonjena. Carju so pošiljali pisne prošnje, v katerih so se imeli za »sirote«. Danes pomeni ta SBZ ljudi, ki so nesrečni, nemočni, da bi pri drugih vzbudili sočutje in ganjenost. – Frazema *Мамаево побоище* in *Как Мамай прошёл* izražata spomin na slavno bitko na Kulikovem polju v letu 1380, ko so se Rusi osvobodili izpod hordskega jarma. Ta dogodek se zrcali tudi v UBZ: *Здесь как будто Мамай воевал, Как будто после Мамаева побоища, Словно шел Мамай с войной* idr. – Nedvomno je konkretna zgodovinska povezava z Ivanom Velikim in Ivanovsko ploščadjo. S tema dvema je povezan frazem *во всю ивановскую*. Razlaga tega frazema je trojna: (1) *Звонить во всю ивановскую* (z vsemi zvonovi), (2) *Кричать во всю ивановскую* (seznanjati se s carjevimi ukazi), (3) *вопить во всю ивановскую* (vpitje tistih, ki so jih telesno kaznovali). Razen glasnega krika pomeni ta UBZ še močno smrčati ali globoko spat. FE navajajo I. S. Turgenjev (Okrajni zdravnik), M. E. Saltikov-Ščedrin (Dobronamerni govori), F. M. Dostojevski (Zločin in kazen) idr. Frazeološki slovar ruskega jezika v uredništvu A. I. Molotkova podaja dokaj objektivno ustreznico 'zelo hitro', 'z vso močjo' ipd. *Во всю ивановскую* se veže z glagolskimi komponentami *скакать, валять, кутить, дуть, катать* idr.

Vsak Rus že iz mladosti pozna *Ивана-дурака* in *Ивана-царевича*. Folklorni junak *дурак*, ki ga prezirajo oče in bratje, je vedno pametnejši od njih. Ljudska pravljica je vedno na strani npravstvene resnice.

Knjiga profesorja V. M. Mokijenka niza vrsto SBZ, ki so postale pregovori ali reki, npr.: *Репой да бруквой люди не хвалятся. Капуста да репа брюху не крепя. Служил семь лет – выслужил семь реп – да и тех нет!*

Precej SBZ izraža naravo, živalski in rastlinski svet:

1. *На чем свет стоит; свет клином сошелся; выйти сухим из воды; как с гуся вода; где раки зимуют; белены объелся; ободрать как липку ...*
2. Anatomijo človeka in geste: *на глазах; сломя голову; на руку; чувство локтя ...*
3. Življenjske predstave: realije iz vsakdanjega življenja preteklosti: *здать баню кому; дым коромыслом; закусывать удила; хоть пруд пруди чего ...*
4. Delovni procesi v kmečkem življenju: *через пень колоду ...*
5. Merske enote (časovne mere, dolžinske, utežne, denarne enote): *не по дням, а по часам; мерить на свой аршин; за семь верст киселя хлебать; с три короба ...*

6. Igre, sprostivte, šport: *бить баклуши; играть в бирюльки; биться об заклад ...*
7. Ruska kuhinja in jedila: *печь как блины; седьмая вода на киселье; заварить кашу; молочные реки и кисельные берега ...*
8. Zgodovina: *коломенская верста; ни к селу; гол как сокол ...*
9. Socialne odnose, družino in sorodnike: *свой брат; наш брат ...*
10. Etiketo: *милости просим; не поминай лихом ...*
11. Poklic: *судить да рядить; тянуть канитель ...*
12. Duhovno kulturo: obrede, praznovanja, verovanja: *бабушка надвое сказала; как в воду смотреть ...*
13. Religiozne predstave, povezane s krščanstvom: *ад кромешний; земля обетована; еле можяху ...*
14. Pismenost, književnost: *лебединая песня; кисейная барышня; медовый месяц ...*
15. Folkloro, ljudski jezik, humor: *тише воды, ниже травы; красная девица; кровь с молоком ...*

Posebno organizacijo imajo zagovori vaških zdravilcev, npr. *Отговариваю от раба божия щипоты и позевоты, уроки и призоры, стамово и ломово, нутренно, споево, закожно и жилинно! В русских людских уганках srečamo »temne besede« (z nizkimi samoglasniki in zvočniki): Правда, не с кондрой и тендрой, а с кондой и пендой 'Мащек, не лази в печь: в печи je kašica za gosta' – tako pojasnjuje Slovar ruskih narodnih govorov (Словарь русских народных говоров 25, 1990, 337: »Пенда. Печка. Брында не ходи (не лази) в пенду, в пенде канда про чонда (гонда). (В загадке: кошка не ходи в печку: в печке – каша для гостя.)« Precejšnje je število frazemov, povezanih s slovanskimi božanstvi, kot so Perun, Horst, Daždobog, Stribog, Semargl, Mokoš. Vsako od teh božanstev je bilo pokrovitelj dnevov v tednu. Horstov dan je bil v ponedeljek, Mokoš pa je pokroviteljica srede in petka. Za pravoslavne Ruse pred sprejetjem pravoslavja je bilo značilno tekmovanje četrtega (Perunovega dne) s sredo, kar izraža pregovor: Подкатаила (подкатилась) среда под четверг (Dalj IV, 1882, 601).*

Panteon pravoslavne Rusije je bil na Perunovemu hribu v Kijevu. Leta 988 je dal knez Vladimir zgraditi tam, kjer je bil Perun s svojimi vojščaki, cerkev sv. Vasilija, novega pravoslavnega zavetnika. Veliki knez Vladimir ni postal le pravoslavac. Svojo zvezo z drugim Rimom je utrdil tako, da se je poročil z bizantinsko carično Ano.

Ne glede na to, da so Rusi sprejeli pravoslavje, pa je pri njih demonologija zelo pestra. V hiši prebiva »домовой« s svojimi sodelavci, kot so дворовой, подпольщик ali подпольник, ови́нник, банник ali банневой, хлебник, гумённый ali гуме́нник ... V gozdu kraljujejo škrti, tj. лешие ali лесовики, боровик, моховик, пу́щевик, подкустовник ... V močvirjih prebivajo болотники, зыбочники, оржавенники ... V vodnih virih je водяной, водяной-хозяин ali njegove podvrste, kot so омутной, озерной, вировник (rus. вир: globoko mesto, tolmun) idr. Po poljih gospodarijo полевики, полевые ali житные жежы ...

Mnogo je SBZ z jedrno besedo *чёрт*, kot npr. *черт несёт (принес, носит), лететь (полететь, пойти): Где черт не сладит, туда бабу пошлет, Курица не птица, баба не человек (tj. черт) ...*

V tej knjigi so tudi frazemi semantičnih »mikropolj«, npr. *мать-отец, брат-сестра, купцы-генералы ...* Nahajamo tudi lastna imena: *Саша-Маша, Сашенька-Машенька, Маша-Дуняша ...* Kot jedro tega polja so nanizani sorodniški odnosi, sledijo oblačilni predmeti, tkanine, predmeti toalete, kot npr.: *кумач-китайка, атлас-бархат, плис-бархат, куницы-лисицы, шубки-юбки ...*

Obravnavana knjiga prof. V. M. Mokijenka ima navedeno bogato bibliografijo (str. 424–444). Na koncu je spisek FE. Od slovanskih jezikov obravnava beloruščino, bolgarščino in staroruruščino, sledijo kašubski, poljski, ruski, ukrajinski, srbohrvaški, slovenski, slovaški in češki jezik. Ob analizi slovanskih frazemov podaja še neslovanske jezike: angleškega, madžarskega, italijanskega, španskega, litovskega, latinskega, moldavskega, mongolskega, nemškega, portugalskega, romunskega, francoskega in švedskega. Kot zanimivost omenimo, da je naveden le en slovenski primer, in sicer v razlagi psl. **къркъ*, slov. *na krkoč* 'vrat' (*шея*).

Knjiga se bere kot napet roman in bo prišla prav slavistom, folkloristom, etnografom in zgodovinarjem. Še posebej smo je veseli rusisti, ker daje zgodovinsko-etimološke orise ruske frazeologije in frazeologije v drugih jezikih.